

МІЖНАРОДНЕ НАУКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

М.МАЄВСЬКИЙ *

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА РОБОЧА ГРУПА: ПРИКЛАД РЕЗУЛЬТАТИВНОЇ СПІВПРАЦІ **

У 1995 р. міністр внутрішніх справ Польщі А.Мільчановський ініціював співпрацю польської сторони з Державним архівом Служби безпеки України (нині – Галузевий державний архів СБУ). Це стало результатом зростаючої зацікавленості з боку поляків щодо долі родичів, які зникли безвісти на території колишніх східних воєводств II Речіпосполитої в роки сталінського терору. У 1991 р. А.Мільчановський звернувся до керівництва спецслужб у Москві з проханням допомогти з'ясувати долю його батька – прокурора з Рівного, котрий безслідно зник у СРСР. Після пошуків в архівах колишнього КДБ російська сторона передала прохання А.Мільчановського в Україну. Працівники СБУ виявили у своїх архівосховищах список заарештованих у західних областях УРСР від 17 вересня 1939 по весну 1940 рр. 3435 поляків. У травні 1994 р. заступник голови СБУ А.Хомич передав його офіційним особам Республіки Польща. У цьому документі значилося й прізвище Мільчановського.

Позитивний результат дозволив сподіватися на з'ясування долі решти польських громадян, про яких нічого не було відомо після 17 вересня 1939 р. Із завданням розпочати спільні дії восени 1995 р. в Україну вирушив радник міністра внутрішніх справ Польщі Є.Тухольський. Для контактів із ним призначили В.Пристайка, що займався реабілітацією жертв сталінського терору. У листопаді 1995 р. міністр внутрішніх справ Польщі А.Мільчановський за допомогою свого радника досяг попереднього порозуміння з питань можливої архівної співпраці з керівником СБУ В.Радченком. У квітні 1996 р. до Варшави прибула українська делегація у складі В.Пристайка, Ю.Шаповала, П.Кулаковського. Було ухвалено рішення про створення спільної робочої групи, до складу якої ввійшли працівники Служби безпеки України та МВС Польщі (згодом – Міністерство внутрішніх справ та адміністрації).

Після варшавської зустрічі 1996 р. українська сторона зобов'язалася розшукати документи, що стосуються:

* Маєвський Марцин – керівник відділення архівних досліджень та видання джерел бюро надання доступу й архівізації документів Інституту національної пам'яті (Варшава, Польща)
E-mail: marcin.majewski@ipn.gov.pl

** Переклад із польської мови – «Lidex» (Варшава)

а) доль польських громадян – посадових осіб МВС, пенітенціарної служби, жандармерії, чиновників прокуратури, судочинства, державної адміністрації, а також співробітників і цивільних працівників 2-го відділу Головного штабу збройних сил;

б) депортації громадян II Речіпосполитої із західних областей УРСР упродовж 1939–1941 рр.;

в) польських підпільних організацій 1939–1941 рр.

Своєю чергою, польська сторона розпочала пошуки матеріалів на теми:

а) українських політичних партій і громадських структур у Польщі 1920–1940 рр.;

б) Організації українських націоналістів та Української повстанської армії;

в) діяльності розвідки й контррозвідки Української галицької армії та військ Української Народної Республіки;

г) депортації українців у 1944–1947 рр.

Крім пошуку документів, сторони домовилися про спільне видання джерел, а також підготовку наукових праць. У лютому 1997 р. було затверджено назву нового видавничого проекту-серії: «Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках XX століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб». Провідною ідеєю співпраці проголошувалася публікація документів російською та українською мовами (російськомовні оригінали не перекладаються українською), з одного боку, та польською – з іншого (за дзеркальним принципом), у супроводі докладного науково-довідкового апарату українською й польською мовами. Ішлося в основному про першопублікацію матеріалів, і лише в певних випадках до збірників планувалося вміщувати документи, які вже побачили світ в Україні або Польщі.

Наприкінці 1998 р. з'явився перший том, присвячений польському підпіллю 1939–1941 рр.¹ Тут опубліковано повідомлення народного комісара внутрішніх справ УРСР І.Серова, що стосувалися ситуації в новоприєднаних областях – усього 23 документа з архіву СБУ. У розділі 2 представлено долі польських громадян: слідчі матеріали у справах поліцейських, а також, наприклад, проти подружжя Заруських. Завдяки зусиллям польських та українських архівістів удалося встановити місце ув'язнення (після завершеного слідства) відомого альпініста та моряка, борця за незалежність Польщі генерала М.Заруського й точну дату його смерті (8 квітня 1941 р., Херсон). Його справа зберігалася у фондах архіву СБУ у Львові. Наступний розділ присвячено справам проти польських підпільників у Львові. Серед інших, опубліковано матеріали Г.Брухнальського, співробітниця генерала М.Токажевського-Карашевича – А.Плонської, яку заарештували під час перетину радянського кордону, а також Е.Голі (слід згадати, що після численних допитів останнього звільнили з-під арешту, оскільки, незважаючи на вичерпні свідчення про польське підпілля, слідчі так і не знайшли підстав для звинувачення – очевидно,

¹ Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках XX століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т.1: Польське підпілля 1939–1941. – Ч.1: Львів – Коломия – Стрий – Золочів / Упор. З.Гайовнічек, П.Кулаковський, М.Кунацька, Ю.Шаповал, Є.Тухольський та ін. – Варшава; К., 1998. – 1040 с.

тут свою роль відіграло те, що він пішов на співпрацю з НКВС). Оприлюднено також справу львівської групи Союзу збройної боротьби під орудою підполковника В.Котарського.

За два роки вийшов друком наступний том, присвячений депортаціям поляків та українців 1944–1946 рр.² У його підготовці брали участь В.Худзік, Р.Цивинський, З.Гайовнічек, Г.Якубовський, С.Кокін, П.Кулаковський, М.Маєвський, В.Пристайко, О.Пшенніков, М.Слонь-Новачек, а також Ю.Шаповал і Є.Тухольський. Книга складається з двох частин: у першій ідеться про переселення поляків із Сибіру (Північного Казахстану, Красноярського краю, Свердловської області) в Україну 1944 р. (7 документів), натомість у другій частині вміщено 184 документа, котрі зберігаються в Польщі (Архів Міністерства внутрішніх справ та адміністрації, Центральний військовий архів), Україні (Галузевий державний архів СБУ, Центральний державний архів громадських об'єднань України, Центральний державний архів вищих органів влади України). Це, передусім, матеріали польських адміністрації, армії, а також органів держбезпеки, у тому числі радянської України. Особливий інтерес становить інформація 2-го управління МДБ УРСР від жовтня 1946 р., де подано звіти агентури, упровадженої в польські села.

Роботу над черговою публікацією на короткий час призупинили зміни, які відбулися в результаті ухвалення Сеймом закону про Інститут національної пам'яті. У 2000 р. почалася передача частини фондів Архіву Міністерства внутрішніх справ та адміністрації новоствореному ІНП. Найперше це стосувалося документів після 1939 р. Інститут національної пам'яті – Комісія з розслідування злочинів проти польського народу почав співпрацю з Галузевим державним архівом Служби безпеки України після домовленості з цього питання від 27 вересня 2001 р., досягнутої між міністром внутрішніх справ та адміністрації Польщі М.Бернацьким і головою ІНП Л.Кересом. Обидва відомства, ураховуючи прагнення до поширення історичних знань із найновішої польської історії, зокрема щодо трагічної долі поляків на теренах колишнього СРСР у 1939–1956 рр., вирішили співпрацювати у справі отримання, вивчення та публікації архівних документів, котрі стосуються репресованих польських громадян. У результаті досягнутої домовленості склад робочої групи від Польщі суттєво не змінився, усі працівники Архіву МВСА продовжили роботу в бюро з надання доступу й архівації документів ІНП.

Результатом спільних видавничих зусиль архівістів СБУ та ІНП стала публікація другої частини матеріалів, присвячених польському підпіллю 1939–1941 рр. із територіальним охопленням від Волині до Покуття³. У роботі над виданням узяли участь В.Худзік, З.Гайовнічек, Б.Гронек, С.Кокін, П.Кулаковський, М.Маєвський, В.Пристайко, О.Пшенніков, Є.Тухольський,

² Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т.2: Переселення поляків та українців: 1944–1946 / Упор. Є.Тухольський, П.Кулаковський та ін. – Варшава; К., 2000. – 1008 с.

³ Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т.3: Польське підпілля 1939–1941. – Ч.2: Від Покуття до Волині / Упор. З.Гайовнічек, Б.Гронек, М.Маєвський, В.Пристайко, О.Пшенніков, В.Худзік, П.Кулаковський, С.Кокін. – К.; Варшава, 2004. – Кн.1. – 656 с.; Кн.2. – 792 с.

Ю.Шаповал. Уперше один із томів серії вийшов у двох книгах, а його сукупний обсяг становив майже 1450 сторінок. Тут надруковано 88 документів, котрі зберігаються у ГДА СБУ. У розділі 1 уміщено матеріали справи генерала М.Токажевського-Карашевича. Розшукуваний органами держбезпеки СРСР із березня 1940 р., він був ув'язнений у таборі під чужим прізвиськом – Тадеуша Мирового. Лише на початку 1941 р. в результаті оперативних дій його викрили й перевезли до внутрішньої тюрми НКВС СРСР на Луб'янці. Дуже цікаві власні свідчення в'язня, а також матеріали допитів із приводу створення Польської підпільної держави та структур Служби перемоги Польщі, Союзу збройної боротьби (СЗБ) на рубежі 1939–1940 рр.

У томі подано документацію округу СЗБ-Волинь, у тому числі відділу в Яновій Долині (с. Базальтове), а також уривки документів, котрі стосуються заарештованого коменданта округу СЗБ полковника Т.Маєвського. Опублікований протокол допиту походить з іншої справи. Досі в архіві СБУ не вдалося віднайти власне кримінально-слідчі матеріали на Т.Маєвського. Не виключено, що вони були знищені під час евакуації архіву НКВС у червні 1941 р.

У виданні вміщено також документи з історії львівського підпілля, які доповнюють 1-й том серії. Тут, між іншим, можна ознайомитися з одним із двох опублікованих протоколів допиту відомого борця за незалежність Польщі – В.Пеховської⁴. У розділі 3 надруковано матеріали зі справи А.Тельмани. Він належав до небагатьох діячів підпілля, котрим удавалося ефективно протистояти радянським слідчим, гальмуючи викриття таємної організації. Цей львівський підпільник близько 9 міс. провів у внутрішній в'язниці НКВС–НКДБ на Луб'янці.

Опубліковано документи у справі про вибух у Львові в ніч з 7 на 8 липня 1940 р. (у підвалі Будинку Червоної армії). Також оприлюднено матеріали з історії підокруги СЗБ-Дрогобич, про долю гарцерського діяча Щ.Михальського (акт виконання смертного вироку), що стосуються структур СЗБ у Станіславі, Тернополі, Національної військової організації в Коломиї та Польської військової організації у Збаражі. Один із розділів присвячено справі, яка завершилася розгромом «Чортківського повстання» (в ніч з 21 на 22 січня 1940 р.), а останній – зв'язкам із базами СЗБ в Угорщині та Румунії. Тут можемо знайти інформацію стосовно В.Оссовського та інших героїв «Білих кур'єрів» М.Цельта⁵.

У зв'язку з надзвичайно бурхливою дискусією на тему антипольської акції УПА на Волині 1943 р., у 60-річчя тих подій представники спільної робочої групи вирішили опублікувати матеріали, котрі стосуються власне Волині, а також Галичини, Холмщини, Люблінщини в 1942–1945 рр. Цій темі було присвячено 4-й том серії⁶, у роботі над яким узяли участь В.Худз'як, З.Гайовнічек,

⁴ Інший протокол допиту В.Пеховської див.: *Polskie podziemie na terenach Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi 1939–1941 / Польское подполье на территории Западной Украины и Западной Белоруссии 1939–1941.* – Варшава; Москва, 2001.

⁵ Див.: *Celt M. [Chciuk T.]. Biali kurierzy.* – Warszawa, 1990.

⁶ Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т.4: Поляки та українці між двома тоталітарними системами: 1942–1945 / Упор. Б.Гронек, М.Маєвський, В.Пристайко, О.Пшенніков, В.Худз'як, С.Тухольський, П.Кулаковский, С.Кокін. – Варшава; К., 2005. – Кн.1. – 876 с.; Кн.2. – 642 с.

Б.Гронек, С.Кокін, П.Кулаковський, М.Маєвський, В.Пристайко, О.Пшенніков, Є.Тухольський, а також Ґ.Мотика та Ю.Шаповал. Обсяг видання – понад 1500 сторінок, воно також з'явилося у двох книгах, чотирьох розділах. Уміщені тут документи надано архівами СБУ та ІНП.

При компоновці матеріалів застосовувався принцип хронології подій, а не дати виписки документів. У розділі 1 (27 документів) опубліковано матеріали, котрі стосуються відносин між Польською підпільною державою та Армією крайовою, а також Організацією українських націоналістів С.Бандери й Українською повстанською армією на тлі політики обох окупаційних режимів – німецького та радянського. Слід звернути увагу на особливо важливий для польської аудиторії документ НКДБ УРСР від листопада 1944 р., в якому йдеться про конференцію ОУН С.Бандери у жовтні 1942 р. Крім того, можемо прочитати протоколи допитів М.Степаняка, матеріали військової контррозвідки «Смерш», НКДБ СРСР, бандерівської ОУН та АК. У розділі 2 вміщено 76 документів про події на Волині, це розповіді свідків, повідомлення, протоколи допитів членів підпілля радянськими органами держбезпеки та ін. Тут таки бачимо матеріали, в яких ідеться про сформований на території Генерал-губернаторства 202-й батальйон шуцманшафту (поліції порядку, орпо) та його участь в акціях проти українських сіл. Крім того, опубліковано протокол допиту Ю.Стельмашука про директиви ОУН(б) та служби безпеки щодо антипольських дій. У розділі 3 опубліковано 69 документів про події в Галичині, у тому числі надзвичайно цінний матеріал із радянської агентурної справи «Звірі» – про долю Гути-Пеняцької в 1944 р. Тут також бачимо політичні звіти ОУН(б) стосовно ситуації у 1943–1944 рр., матеріали, які документують польські антиукраїнські диверсійні акції (наприклад, протокол допиту Ю.Бісса), а також повідомлення УПА щодо подій у Підкамені в березні 1944 р. Розділ 4 (12 документів) присвячено Холмщині та Грубешівщині. Тут опубліковано матеріали про знищення с. Сагринь у березні 1944 р., а також протоколи допитів польських партизанів службою безпеки ОУН(б). Також можна прочитати фрагменти свідчень членів Легіону української самооборони В.Малажинського й Т.Дака.

Оскільки до 2-го тому спільної видавничої серії не ввійшли документи акції «Вісла», на рубежі 2004–2005 рр. було вирішено, що черговий випуск⁷, над яким працювали В.Худзік, З.Гайовнічек, Б.Гронек, С.Кокін, П.Кулаковський, М.Маєвський, В.Пристайко, О.Пшенніков, Є.Тухольський та Ю.Шаповал, присвячуватиметься саме цьому питанню. 93 опублікованих документа походять переважно з польських архівів (а також декілька – з ГДА СБУ). Тут подано всі 38 зведень міністра національної оборони Польщі М.Ролі-Жимерського (від 3 травня до кінця липня 1947 р.) про хід депортації, а також додатки – реєстр сіл, в яких проводилася акція «Вісла» (із зазначенням числа депортованих), документи УПА, списки страчених судом оперативної групи «Вісла», переліки «післяукраїнських» сіл, де після виселення українців поселили поляків. Крім того, опубліковано документи органів влади з підготовки акції «Вісла», наказ

⁷ Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т.5: Акція «Вісла»: 1947 / Упор. Б.Гронек, М.Маєвський, В.Пристайко, О.Пшенніков, В.Худзік, Є.Тухольський, П.Кулаковський, С.Кокін, Ю.Шаповал. – Варшава; К., 2006. – 832 с.

від 19 квітня 1947 р. про формування відповідної оперативної групи. Можемо побачити й матеріали ОУН(б) щодо поточної ситуації на території, охопленій депортацією. Крім того, до тому ввійшли два документа, розроблені керівництвом МВС у 1956 р., в яких показано становище українського населення та його настрої після акції «Вісла». Незвичайно цікаві також матеріали радянських органів держбезпеки щодо проникнення відділів УПА через державний кордон між Польщею та СРСР.

Наступний том, виданий спільною робочою групою, присвячено операції «Сейм»⁸. Він містить 123 документа та нараховує майже 1400 сторінок, 3 вкладки зі схемами, розробленими посадовими особами радянських органів державної безпеки в 1945 р. Книгу поділено на три розділи. Усі матеріали походять з архіву Служби безпеки України та стосуються ліквідації польського підпілля на території колишніх південно-східних воєводств II Речіпосполитої.

У томі опубліковано протоколи допитів за справами проти бійців Армії крайової та організації «Незалежність», а також членів представництва уряду. Наприклад, у розділі 1 знаходимо протокол допиту А.Островського («Томаш Недзеля»), котрий був окружним представником лондонського уряду та діячем Польської соціалістичної партії. У вересні 1944 р. НКДБ УРСР передав його Польському комітетові національного визволення. Крім того, у першому розділі (разом 27 документів) опубліковано обвинувальний акт проти офіцера-розвідника В.Копіста – голови управління диверсіями («Кедив») головної комендатури інспекторату АК-Луцьк. Із цікавих документів до розділу ввійшли також інструкції наркома держбезпеки УРСР С.Савченка від лютого 1944 р. щодо початку операції «Сейм». Адресувалися вони обласним управлінням НКДБ і містили конкретні вказівки про взяття на облік людей та заволодіння польськими радіостанціями з метою подальшого оперативного їх використання. Опубліковано також спеціальну інформацію від травня 1944 р. на ім'я начальника управління НКДБ по Рівненській області Ф.Цветухіна щодо арештів, проведених у партизанській бригаді «Грюнвальд», котра, за інформацією радянських органів держбезпеки, була інфільтрована польським самостійницьким підпіллям.

Розділ 2 (85 документів) містить акти обвинувачення Є.Вентерського – учасника акції «Буря» у Львові, потім інформаційного офіцера організації «Незалежність»; піхотного підполковника Ф.Янсона – із серпня 1944 до лютого 1945 рр. коменданта території організації «Незалежність», у 1943–1944 рр. керівника штабу комендатури АК-Львів; луцького римо-католицького єпископа А.-П.Шельонжека. Крім того, інтерес становлять рапорт начальника управління НКДБ по Львівській області О.Вороніна на ім'я наркома С.Савченка від 4 січня 1945 р. щодо питань ліквідації польського підпілля в обласному центрі, а також депеша заступника народного комісара внутрішніх справ СРСР Б.Кобулова від травня 1945 р., в якій наказувалося ретельно документувати акції польського підпілля.

⁸ Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках XX століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т.6: Операція «Сейм» 1944–1946 / Упор. З.Гайовнічек, С.Кокін, П.Кулаковський, М.Маєвський, Є.Тухольський, В.Худзів, Ю.Шаповал. – Варшава; К., 2007. – 1353 с.

У розділі 3 (17 документів) опубліковано доповідь міністра держбезпеки УРСР С.Савченка керівникові союзного МДБ В.Абакумову, начальникові контррозвідки (2-ге управління МДБ СРСР) П.Федотову й очільникові КП(б)У М.Хрущову від 5 червня 1946 р. із питань контактів та спроб співпраці між АК та УПА. Документ походить з агентурної справи «Барліг», розпочатої співробітниками радянських органів державної безпеки з метою ліквідації українського підпілля (багатотомна справа зберігається у ГДА СБУ і значною мірою закрита для дослідників).

7-й том спільної видавничої серії присвячено Голодомору в Україні 1932–1933 рр.⁹ Загальна кількість опублікованих тут документів – 231, причому 133 походять із Київського, Одеського, Сумського, Донецького, Дніпропетровського, Миколаївського та Хмельницького архівів Служби безпеки України. Це матеріали органів ОДПУ–НКВС, які стосуються проблем колективізації, голоду, стеження за дипломатичними представництвами на території, охопленій голодуванням. Документи, що зберігаються в держархівах Івано-Франківської, Тернопільської, Луцької областей, а також Центральному державному історичному архіві України у Львові походять від влади й поліції південно-східних воєводств II Речіпосполитої. Третю групу надрукованих матеріалів надали варшавські Архів нових актів та Центральний військовий архів (33 документа). Це документація закордонних дипломатичних представництв Польщі та розвідувальних резидентур.

Крім матеріалів радянських органів держбезпеки та польських розвідників певний інтерес для українського читача становитимуть документи, які проливають світло на реакцію української меншини II Речіпосполитої на відомості, що надходили з-за східного кордону. Передусім це рапорти та звіти державної поліції, а також місцевої влади (у тому числі відділів безпеки воєводських управлінь) щодо настроїв українців Польщі, а також їхніх спроб організувати допомогу «братом за Збручем».

У томі опубліковано лист станіславського старости до повітових відділів поліції від 26 жовтня 1933 р. з питань заборони мітингів у день української національної жалоби. Це мало тісний зв'язок з убивством членом ОУН співробітника консульства СРСР у Львові. Раніше, як можна довідатися з одного з документів, поліції став відомий план замаху з використанням вибухівки, що організовувався також оунівцями. Особливо цікава інформація про відносини Комуністичної партії Західної України та Комуністичної спілки молоді Західної України. Ці нелегальні організації закликали до недопущення «нападок» на СРСР, боротьбу з «провокаторами», котрі розповідають про нібито голод, який, по суті, є у східних воєводствах Польщі, але якого не може бути у СРСР.

Матеріали з архіву СБУ – це, перш за все, протоколи допиту за справами, що велися проти тих, хто чинив опір колективізації або поширював антирадянську «ворожу пропаганду». Надзвичайно цікаві два документа від серпня

⁹ Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках XX століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т.7: Голодомор в Україні 1932–1933 / Упор. Д.Бойко, В.Даниленко, Й.Карбач, С.Кокін, П.Кулаковський, С.Лановенко, М.Маєвський, В.Худзін, Ю.Шаповал. – Варшава; К., 2008. – 1205 с.

1933 р. про настрої, викликані візитом колишнього прем'єр-міністра Франції Е.Ерріо до «країни Рад». У цьому томі вміщено також секретні матеріали від інформаторів ОДПУ про хід колективізації та спричинений нею катастрофічний голодомор. За ситуацією уважно спостерігали співробітники посольств і консульств іноземних держав, у тому числі Японії, Німеччини, Польщі, Італії. Особливо цінні для українського читача матеріали польської розвідки про події в радянській Україні. Зауважимо, що восени 2009 р. світ побачила англomовна версія видання¹⁰.

Черговий том, підготовлений спільною робочою групою (97 документів із ГДА СБУ), присвячувався добі Великого терору, польській операції 1937–1938 рр.¹¹ У розділі 1 уміщено матеріали за лютий 1935 – листопад 1937 рр., котрі стосуються боротьби радянських органів держбезпеки з так званим «польським шпигунством», тобто можливими та фактичними діями армійської розвідки Польщі в УРСР, депортацій із прикордонної смуги місцевих поляків і німців до Казахстану, а також дій у рамках «польської операції». Бачимо тут уже не раз опублікований документ, що став сигналом до початку акції – директиву союзного наркома внутрішніх справ М.Єжова №00485 від 11 серпня 1937 р., а також 37 документів, котрі стосувалися ходу операції з серпня до грудня того року. Так, 1 листопада 1937 р. керівник республіканського НКВС І.Леплевський, підбиваючи певні підсумки, у листі на ім'я М.Єжова підкреслював «гостру необхідність проведення подальших арештів», а пізніше просив про продовження зазначеного в наказі №00485 терміну завершення операції в УРСР до 15 грудня 1937 р.

Другий розділ першої книги включає документи розслідувань щодо осіб, підозрюваних у членстві в Польській військовій організації. Інтерес становить слідство проти С.Касперського, або Альберта Рана – офіцера-розвідника, який працював під виглядом дипломата. Крім того, опубліковано окремі документи зі справ К.Полеха, П.Хаїнського, Т.Ланга, обвинувачених у «шпигунській діяльності» на користь польської розвідки. Слід звернути увагу й на протокол допиту М.Огонь-Доғановського – сина генерала царської армії, завербованого радянськими органами держбезпеки, а також на документ з агентурної справи «Дефензива», заведеної на групу осіб, котрі нібито планували диверсійні дії та, за інформацією НКВС, були пов'язані з польським консульством у Харкові.

У другій книзі опубліковано 106 документів, які зберігаються у ГДА СБУ та УСБУ по Житомирській області. Її відкриває розділ 3, що включає матеріали, котрі стосуються «польської операції» від 1938 р. й боротьби з так званим «польським шпигунством» у 1939 р. Передусім привертає увагу повідомлення агента про перебування в Києві наркома М.Єжова та проведену ним перевірку

¹⁰ Poland and Ukraine in the 1930's – 1940's: Unknown Documents from the Archives of the Secret Services: Holodomor: The Great Famine in Ukraine 1932–1933 / Comp. D.Boyko, W.Chudzik, V.Danylenko, J.Karbarz-Wilińska, S.Kokin, P.Kulakovsky, R.Kuśnierz, S.Lanovenko, M.Majewski, Y.Shapoval. – Warsaw; K., 2009. – 648 p.

¹¹ Польша та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т.8: Великий терор: польська операція 1937–1938 / Упор. Є.Беднарек, Д.Бойко, Й.Карбаз-Вілінська, С.Кокін, С.Коллер, П.Кулаковський, М.Маєвський, М.Семчишин, В.Худзік, Ю.Шаповал. – Варшава; К., 2010. – Кн.1. – 1037 с.; Кн.2. – 946 с.

з питань зловживань під час слідства. Джерело повідомляло про «витік» з органів безпеки та плітки, що поширюються навколо арештів співробітників НКВС, які раніше надто ретельно виконували наказ М.Єжова №00485. Тут слід згадати про наказ Л.Берії, що стосувався виконання розпорядження РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р. та яким анулювався наказ №00485 від 11 серпня 1937 р., що й розпочав «польську операцію». Скасовано було також накази, дія котрих поширювалася на інші національні групи, однак частина з них, після змін у деяких підпунктах, залишилася чинною.

Розділ 4 – це слідчі матеріали 1938 р. проти поляків, звинувачених у належності до Польської військової організації. Наступний розділ 5 повністю складається з документів слідства у справах співробітників НКВС, яких, відповідно до директиви Л.Берії, обвинуватили у застосуванні «недозволених методів». Дуже цікавий протокол допиту житомирського тюремного лікаря Н.Мордушенка від 13 грудня 1938 р., котрий засвідчив практику видачі свідоцтв про смерть замучених в'язнів без розтину чи навіть без процедури огляду тіла. Докладно розповів, яким чином записував в офіційну документацію фальшиві причини смерті. Н.Мордушенко дав також показання про сліди побиттів на тілах госпіталізованих та скарги їх на «фізичний вплив». У поясненнях співробітника УНКВС по Житомирській області Д.Манька від 15 грудня 1938 р. виявлено численні зловживання в роботі позасудового органу, у тому числі непоодинокі випадки відсутності одного з членів трійки на її засіданнях.

Сьогодні спільна робоча група працює над черговими публікаціями. Так, 9-й том присвячуватиметься Організації українських націоналістів у 1944–1950 рр., ліквідації її керівних структур службами безпеки комуністичних Польщі та СРСР. У майбутньому планується опрацювати томи з польсько-українських відносин у роки Другої світової війни, а також повоєнних дій радянських прикордонних військ.

Склад спільної робочої групи від Польщі: доктор Рафал Лескевич, доктор Єжи Беднарек, Йоанна Карбач-Вілінська, Марцин Маєвський та Пьотр Мерецький (останній – до середини 2012 р.); від України: доктор Світлана Ляковська, доктор Сергій Кокін, Діана Бойко, професор Юрій Шаповал. Улітку 2014 р. в українській частині відбулися зміни: С.Кокіна й С.Ляковську заступили Ігор Кулик і Володимир Бірчак.

Незважаючи на непросту тематику, багаторічна співпраця триває успішно. Це – важлива запорука пояснення дуже непростих питань польсько-українських відносин. З огляду на пройдений час можна стверджувати, що спільна видавнича серія міцно ввійшла до польської та української історіографії. Згадані вище публікації нерідко слугують першим інструментом для молодих дослідників історії обох народів.